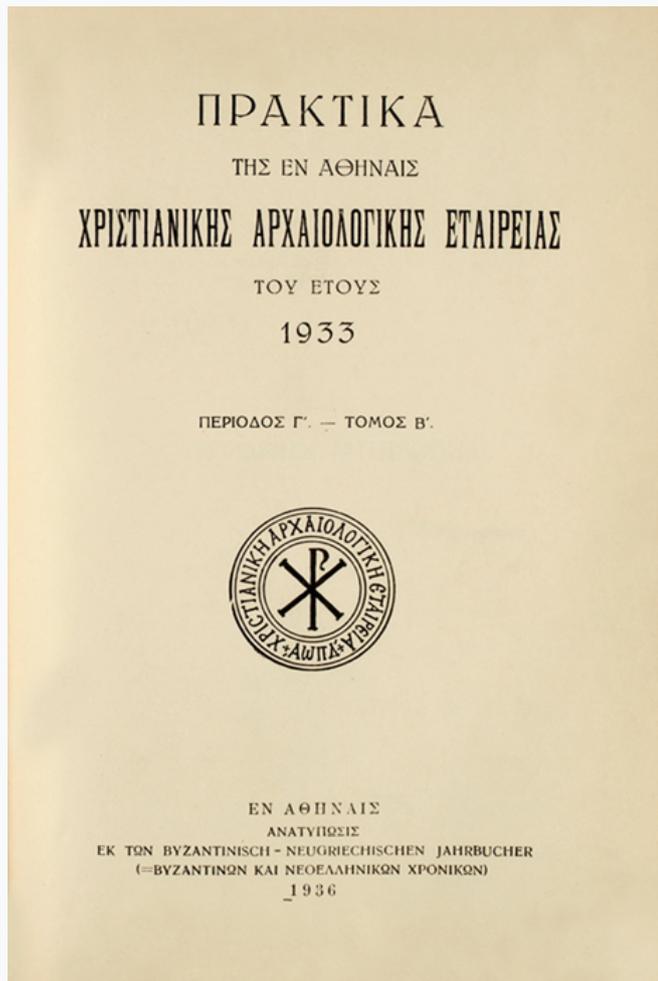

Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας

Τόμ. 2 (1936)

Δελτίον ΧΑΕ 2 (1933), Περίοδος Γ'. Χαριστήριο Αντωνίω Μπενάκη

Ο Ορφεύς εν τη παλαιοχριστιανική τέχνη

Παναγιώτης Ν. ΤΡΕΜΠΕΛΑΣ

doi: [10.12681/dchae.1362](https://doi.org/10.12681/dchae.1362)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΤΡΕΜΠΕΛΑΣ Π. Ν. (2013). Ο Ορφεύς εν τη παλαιοχριστιανική τέχνη. *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 2, 94-107. <https://doi.org/10.12681/dchae.1362>

ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Ο Ορφεύς εν τη παλαιοχριστιανική τέχνη

Παναγιώτης ΤΡΕΜΠΕΛΑΣ

Δελτίον ΧΑΕ 2 (1933), Περίοδος Γ'. Χαριστήριο Αντωνία
Μπενάκη • Σελ. 94-107

ΑΘΗΝΑ 1936

Δ'. ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΙΣ

ὑπὸ
Π. Ν. ΤΡΕΜΠΕΛΑ

Ο ΟΡΦΕΥΣ ΕΝ ΤΗ ΠΑΛΑΙΟΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚῃ ΤΕΧΝῃ

Καθ' ἣν ἐποχὴν ἐνεφανίσθη ὁ Χριστιανισμός, ὁ ἀστὴρ τοῦ Ὁρφέως εὐρίσκειτο εἰς τὸ μεσουράνημα αὐτοῦ. Ἡ φήμη τοῦ Ὁρφέως καὶ ἡ δόξα αὐτοῦ ἐκυριάρχει μὲν μεταξὺ τοῦ ἐθνικοῦ κόσμου, ἀνεγνωρίζετο δὲ καὶ μεταξὺ τῶν ἐκλεκτοτέρων ἀντιπροσώπων τῆς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ Ἰουδαϊκῆς κοινότητος, καθὼς καὶ μεταξὺ εὐρέως κύκλου ἐκ τῶν λογίων χριστιανῶν. Καὶ ὅσον μὲν ἀφορᾷ εἰς τὸν ἐθνικὸν κόσμον, ἡ δημοτικότης τοῦ Ὁρφέως ἐξηγεῖται ἐκ τοῦ συγκρητικοῦ πνεύματος, τὸ ὁποῖον ἐκυριάρχει οὐ μόνον ἐν τῇ θρησκευτικῇ ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ φιλοσοφικῇ σκέψει τῶν ἐθνικῶν. Τὰ μεγάλα ἀναστήματα ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ, ἅτινα διὰ τῆς πρωτοτυπίας καὶ τοῦ βάθους τῆς σκέψεως αὐτῶν ἠδύναντο νὰ ἐπιβληθῶιν ἐπὶ τοῦ περιβάλλοντος αὐτῶν, ὥστε νὰ ἐπισπῶνται ἐκ τοῦ στόματος τῶν μαθητῶν αὐτῶν τὴν φράσιν τῆς βαθείας ἐμπιστοσύνης «αὐτὸς ἔφα», εἶχον ἐκλίπει. Ἐπὶ πλέον ὁ φιλοσοφικὸς συγκρητισμὸς ἐξεταζόμενος κατὰ βάθος ἐσήμαινε, ὅτι ὁ νιοθετῶν αὐτὸν ἀνεγνώριζε τὸ κῆρος οὐχὶ ἐνὸς ἀλλὰ περισσοτέρων διδασκάλων καὶ δι' ἐρατισμοῦ ἐκ τῶν διδασκαλιῶν αὐτῶν ἐσπούδαζε νὰ παραγάγῃ νέον τι συγκρητικὸν φιλοσόφημα. Ἐντεῦθεν κατ' ἀρχὰς τὰ ὀνόματα τῶν μεγάλων φιλοσόφων τοῦ Πλάτωνος, Πυθαγόρου καὶ ἄλλων ἀπήλασαν δεισιδαίμονος σεβασμοῦ. Μετ' ὀλίγον ὅμως ἀνεξητήθησαν καὶ οἱ διδάσκαλοι τῶν φιλοσόφων τούτων, οἵτινες ἐθεωρήθησαν ὡς αἱ πρῶται πηγαὶ τῆς ἀνθρωπίνης σοφίας καὶ γνώσεως, ἀφ' ὧν ἔδει ἀμέσως νὰ ἀντλῶσι καὶ οἱ νεώτεροι. Οὕτω διεκρίθη ἐν μὲν τῇ Αἰγύπτῳ Ἑρμῆς ὁ τρισμέγιστος, πολλαχοῦ δὲ τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου καὶ ὁ Ὁρφεύς, ὅστις ἤδη ἀπὸ τοῦ Ε' π. Χ. αἰῶνος ἐθεωρεῖτο ὡς προφήτης καὶ ἰδρυτὴς τῶν Διονυσιακῶν μυστηρίων μέχρι τοῦ σημείου ὥστε τὰ Ὁρφικὰ νὰ συγγέωνται πρὸς τὰ Βακχικά.¹⁾

¹⁾ Θεοδωρήτου Ἑλλ. μυθολ. I, 21. Πρόκλου εἰς Πολιτείαν II. 312, 16. Paul Monceaux, ἐν Ch. Daremberg & Saglio Diction. des Antiq. Greques et Romaines τόμ. Δ' 248. Ernst Maas, Orpheus. München 1895. Walter Scott, Hermetica, Oxford 1924 τόμος Α' σελ. 3,6.

Ὡς πρὸς δὲ τὸν Ἰουδαϊκὸν κόσμον, μολοντί αἱ ὄρφικαὶ διδασκαλίαι εἶναι ἐξόχως ἀμφίβολον, ἐὰν εἰσεχώρησαν εἰς τὸ κέντρον τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ, παραμένει ἀδιαμφισβήτητον, ὅτι οἱ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ Ἰουδαῖοι ἐξεμεταλλεύθησαν τὸ γόητρον τοῦ ὀνόματος τοῦ Ὀρφέως, ἵνα κυκλοφορήσωσιν ὡς Ὀρφικά ἰδίως συγγραφὰς ψευδεπιγράφους. Ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ καὶ σήμερον ἐξαπτόμενοι ὄνειρου τοῦ νὰ κατακτήσωσιν ὀλόκληρον τὸν κόσμον, ἐκυκλοφόρησαν οἱ Ἰουδαῖοι μεταξὺ τῶν ἔθνικῶν πλῆθος συγγραφῶν, ἑλληνιστὶ συγγεγραμμένων, ἐπὶ τῷ σκοπῷ ὁ Ἰεχωβά, ὁ μόνος Θεός, νὰ παρουσιασθῇ ὡς ὁ κυρίαρχος τοῦ σύμπαντος, νὰ διαδοθῶσι δὲ εἰς τὰ ἔθνη αἱ περὶ Μεσίου Ἰουδαϊκαὶ προσδοκίαι καὶ νὰ ἐμφανισθῶσιν οἱ μὲν Ἐνώχ καὶ Ἀβραὰμ ὡς οἱ ἐπινοηταὶ τῶν παρὰ Βαβυλωνίους καὶ Αἰγυπτίους ἐπιστημῶν, ὁ δὲ Μωϋσῆς ὡς ἐμπνευστὴς καὶ διδάσκαλος τῶν ἑλλήνων φιλοσόφων. Ἡ εὐρύτης τῆς προσηλυτιστικῆς ταύτης κινήσεως δύναται νὰ καταστῇ ἀντιληπτὴ ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι, ὅταν μετὰ τὴν πυρκαϊάν τοῦ Καπιτωλίου (83 π. Χ.) πρὸς ἀντικατάστασιν τῶν καταστραφέντων κατ' αὐτὴν παλαιῶν βιβλίων περισυνέλεξεν ἡ ρωμαϊκὴ σύγκλητος ἐν Ἰταλίᾳ, Ἀσίᾳ καὶ ἐν Ἀφρικῇ βιβλία Σιβυλλείων χρησιμῶν, μεταξὺ τούτων μέγας ἀριθμὸς εἶχε συνταχθῆ ὑπὸ Ἰουδαίων Ἀλεξανδρινῶν ¹⁾. Πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν οἱ Ἰουδαῖοι Ἀλεξανδρινοὶ ἐκυκλοφόρουν καὶ ποιήματα, εἰς τὰ ὁποῖα ἀνemiγνύοντο καὶ στίχοι γνήσιοι ἐκ τῆς θεογονίας τῶν ἑλλήνων ποιητῶν ἢ ἐκ τῶν Ὀρφικῶν, τῶν ὁποίων ὅμως παρέτρεπον τὴν ἔννοιαν προσαρμόζοντες αὐτὴν πρὸς τὰ διδάγματα τοῦ Ἰουδαϊκοῦ μονοθεϊσμοῦ καὶ μεσιανισμοῦ. Τοιοῦτον παλαιὸν ψευδεπίγραφον ποίημα εἶναι τὸ ὑπὸ τὸ ὄνομα Ἐκαταίου τοῦ Ἀβδηρίτου κυκλοφορήσαν. Συναφὲς δὲ πρὸς αὐτὸ τυγχάνει καὶ τὸ ὑπὸ τὸν τίτλον «Διαθήκαι» ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ περιπατητικοῦ Ἀριστοβούλου κυκλοφορήσαν, ἐκ παραθέσεων δὲ χριστιανῶν συγγραφέων περισωθέν ²⁾. Εἰς τὸ ποίημα τοῦτο παρουσιάζεται ὁ Ὀρφεὺς διαλεγόμενος μετὰ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Μουσαίου, περὶ τὰ τέλη δῆθεν τῆς ζωῆς αὐτοῦ καὶ ἀποκηρύττων μὲν τὰς παλαιὰς πολυθεϊστικὰς πλάνας αὐτοῦ, ἐγκολπούμενος δὲ τὸν μονοθεϊσμόν ὑπὸ μορφὴν μυστικῆς ἀποκαλύψεως. Ὅταν δὲ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν, ὅτι τὰ συγγράμματα ταῦτα ἐπιστεύθησαν ὑπὸ τῶν συγχρόνων ὡς ἀναντιρρήτως γνήσια καὶ Ὀρφικά καὶ ὅτι καὶ αὐτοὶ οἱ ἐκκλ. συγγραφεῖς ὡς τοιαῦτα χρησιμοποιοῦσιν αὐτὰ εἰς τὰς ἐκ τούτων παραθέσεις, ἐξηγεῖται, πῶς εἶδός τι συμπαθείας πρὸς τὸν Ὀρφέα κρατεῖ μεταξὺ διαφόρων κύκλων καὶ αὐτοῦ τοῦ Ἰουδαϊκοῦ, καθὼς καὶ τοῦ Χριστιανικοῦ κόσμου.

¹⁾ Boxler, Sibylles ἐν A. D' Alès diction. Apolog. τόμος Δ' στήλ. 1320, 1335 A. Boulanger Orphée Paris 1925 σελ. 79.

²⁾ Ψευδοϊουστίνου περὶ μοναρχίας κεφ. Β'. 104—105. Εὐσεβίου, Εὐαγγ. παρ. 13, 12.

Ὅτι ἡ συμπάθεια αὕτη ὠδήγησε τοὺς χριστιανοὺς εἰς τὸ νὰ εἰσαγάγω-
σιν ἐνωρίτατα τὴν παράστασιν τοῦ Ὅρφέως ἐν τῇ διακοσμήσει τῶν κοιμη-
ρίων αὐτῶν, ἐὰν δὲν εἶναι ἀναμφισβήτητον, πάντως ὁμως παρουσιάζεται
ἐξόχως πιθανόν. Εἶναι ἀναμφισβήτητον ὅτι ἡ παράστασις τοῦ Ὅρφέως ἐκρά-
τει ἤδη ἐν τῇ ἐπιτιμῳίῳ τέχνῃ τῶν ἐθνικῶν. Νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι ἀπλῶς
καὶ μόνον ἐπειδὴ συνειθίζετο γενικῶς ἡ παράστασις αὕτη μεταξὺ τοῦ ἐθني-
κοῦ κόσμου, υἱοθετήθη καὶ ὑπὸ τῶν χριστιανῶν, δὲν συμβιβάζεται πρὸς τὸ
γεγονός, ὅτι οὐδεμία ἄλλη ἐκ τῶν μυθολογικῶν παραστάσεων ἐγένετο δεκτὴ
καὶ ὑπὸ τῆς χριστιανικῆς τέχνης, πλὴν τῆς παραστάσεως τοῦ Ὅρφέως καὶ ἄλ-
λης τινὸς παριστώσεως τὸν Ἔρωτα καὶ τὴν ψυχὴν ὑπὸ εἶδος μικρῶν ἀγγέ-
λων καὶ συμβολιζούσης πιθανῶς τὴν πτῆσιν τῆς τελευταίας ταύτης πρὸς τὸν
οὐράνιον Νυμφίον, τετριωμένης ὑπὸ σφοδροῦ ἔρωτος πρὸς αὐτόν. Ἐφόσον
λοιπὸν οὐδεμία ἄλλη ἐχρησιμοποιήθη ἐκ τοῦ πλήθους τῶν παραστάσεων
τῶν εἰς εἰδωλολατρικὰ νεκροταφεῖα εἰσηγμένων, φυσικὸν εἶναι τὴν προτί-
μησιν τῆς παραστάσεως τοῦ Ὅρφέως νὰ ἀποδώσωμεν εἰς εἰδικοὺς τινας λό-
γους, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἡ συμπάθεια πρὸς τὸ ὄνομα τοῦ Ὅρφέως φαίνε-
ται νὰ κατέχη θέσιν ἀξιόλογον.

Ἄλλ' ἡ τοιαύτη συμπάθεια πρὸς τὸν Ὅρφέα δὲν δύναται νὰ ἐξηγήσῃ
καὶ τὴν ἐξαιρετικὴν θέσιν, ἣτις δίδεται εἰς τὴν εἰκόνα τοῦ ἐθνικοῦ Ὅρ-
φέως, τοποθετουμένην ἐν ταῖς κατακόμβαις παραπλεύρως τῶν εἰκόνων τοῦ
Μωϋσέως, τοῦ Δανιὴλ καὶ ἄλλων ἐκ τῆς Κ. Δ. παραστάσεων, ἐνίοτε δὲ καὶ
κατὰ τρόπον ἐμφανίζοντα τὴν παράστασιν τοῦ Ὅρφέως ὡς ὑπερέχουσαν
καὶ κυριαρχοῦσαν. Ἐντεῦθεν ὁ R. Eisler¹⁾ ὑπεστήριξεν, ὅτι ὁ ἀρχέγονος
Χριστιανισμὸς ἐπέδειξεν εἰδός τι συνετῆς προσαρμογῆς καὶ ἀνοχῆς ἀπέναντι
διαφόρων στοιχείων τῶν εἰδωλολατρικῶν θρησκειῶν ἐπὶ τῷ σκοπῷ νὰ προσ-
ελκύσῃ εἰς τοὺς κόλπους αὐτοῦ ὅσον τὸ δυνατόν περισσοτέρους εἰδωλολά-
τρας. Καὶ οἱ ἀρχηγοὶ λοιπὸν τῆς ἐν Ρώμῃ ἐκκλησίας ἐπέτρεψαν εἰς πολ-
λοὺς ἐκ τῶν νέων προσηλύτων νὰ συναποκομίσωσιν ὡς ἐπιτάφιον σύμβολον
καὶ κόσμημα τῶν κατακομβῶν τὸν τέως πάτριον αὐτῶν ἐν τοῖς μυστηρίοις
τοῦ Διονύσου, τῶν ὁποίων ἦσαν μῦσαι, τοῦτέστι τὸν Ὅρφέα.

Ἄλλ' ἡ θεωρία αὕτη παρουσιάζεται ἀστήρικτος, πρῶτον μὲν διότι κατὰ
τοὺς πρώτους αἰ. ὁ χριστιανισμὸς παρουσιάζεται ὡς ἐξόχως ἀποκλειστικὴ
θρησκεία ἀποκηρύττουσα πᾶσαν ἄλλην καὶ ἐχομένην στερεῶς τῆς διδασκα-
λίας τοῦ Παύλου, καθ' ἣν ἡ λατρεία τῶν ἐθνικῶν θεῶν εἶναι λατρεία δαι-
μονίων²⁾. Οἱ δὲ παλαιότεροι ἐκκλ. συγγραφεῖς ἐκφράζονται δυσμενέστατα
καὶ μετὰ σφοδροῦ φανατισμοῦ ὄχι μόνον κατὰ τῶν εἰδωλολατρικῶν μυστη-
ρίων καὶ αὐτοῦ τοῦ Ὅρφέως, ἀλλὰ καὶ πολεμοῦσι τὴν υἱοθέτησιν καὶ ἀθωο-

¹⁾ R. Eisler, Orpheus the Fisher (London 1921) σελ. 55 κ. ε.

²⁾ Α. Κορ. 10, 21. Β'. Κορ. 6, 15.

τάτων ἀκόμη ἐθίμων εἰδωλολατρικῶν, οἷα ἡ χοῆσις στεφάνων ἐν τῷ γάμφῳ καὶ λαμπάδων κατὰ τὸ διάστημα τῆς ἡμέρας ἐν τῇ λατρείᾳ ¹⁾. Αὐτοὶ ἄλλως τε οἱ Loisy καὶ Harnack ²⁾ παραδέχονται προκειμένου περὶ λειτουργικῶν δανείων ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἐκ τῶν θρησκειῶν τοῦ εἰδωλολατρικοῦ κόσμου, ὅτι τοιαῦτα δὲν ἔλαβον χώραν πρὸ τοῦ Δ' αἰῶνος. Ἐπειτα δὲ ἡ θεωρία τοῦ Eisler παρουσιάζεται ἀβάσιμος καὶ διότι κατὰ τοὺς χριστιανικοὺς χρόνους παρὰ πᾶσαν τὴν αἴγλην, ἣτις περιβάλλει τὸ ὄνομα τοῦ Ὁρφέως, ὁ Ὁρφισμὸς δὲν ὑφίσταται ὡς θρησκεία, ἀλλὰ μόνον ὡς φιλολογικὴ κίνησις. Ὑπάρχουσι μὲν Διονυσιακαὶ σπεῖραι πολυάριθμοι κατὰ τὰς Ἑλληνικὰς πόλεις τῆς Ἀσίας, προσκειμένα ἐἰς λατρείαν Διονυσιακὴν, οὐχὶ ὅμως καὶ κατ' ἐκδοχὴν Ὁρφικὴν. Ἡ λατρεία αὕτη εἶχε προσαρμοσθῆ ἕξ ὀλοκλήρου σχεδὸν πρὸς τὰ Ἀνατολικά μυστήρια, ὁ δὲ Διόνυσος εἶχε ταυτισθῆ πρὸς τὸν Ἄττιν, τὸν Ἀδωνιν, τὸν Θαμούζ, τὸν Ὅσιριν ³⁾. Ἐπὶ πλεόν ὑπάρχει ἔλλειψις, σχεδὸν εἰπεῖν, πλήρης, ἐπιταφίων ἐπιγραφῶν καὶ ἐπιγραμμάτων ἀναφερομένων πρὸς τὸν Ὁρφισμὸν ὡς λατρείαν. Καθ' ὃν χρόνον οἱ λάτρεις τῆς Κυβέλης, τοῦ Ἄττεως, τοῦ Ἀδώνιδος, τοῦ Σαβαζίου, τοῦ Διονύσου καὶ τῶν Ἐλευσινίων θεοτήτων ἐθεώρουν ὡς τιμῆν των, ὅπως χαράσσεται ἐπὶ τῶν ἐπιτυμβίων των πλακῶν ἢ μαρτυρία τῆς πίστεώς των, ὡς πρὸς τὸν Ὁρφισμὸν δὲν παρατηρεῖται τοιοῦτόν τι. Δικαίως διὰ τοῦτο καὶ ὁ Cumont ⁴⁾ παρατηρεῖ τὰ ἑξῆς: «Γενικῶς ἐγένετο μεγάλη κατάχρησις τοῦ Ὁρφισμοῦ καὶ ὑπερβολικῶς ἐξήρθη ἡ ἐπίδρασις αὐτοῦ ἐπὶ τῆς φιλολογίας, ἐπὶ τῆς τέχνης καὶ ἐπὶ τῆς θρησκείας τῆς Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς... Δὲν προσήχθη ὅμως οὐδέποτε ἡ παραμικρὰ βεβαία ἀπόδειξις περὶ τοῦ ὅτι ὑφίστατο ἐν Ἰταλίᾳ κατὰ τὰ τέλη τῆς Δημοκρατίας ἢ κατὰ τοὺς χρόνους τῶν Αὐτοκρατόρων ἕστω καὶ μία κοινότης Ὁρφικῆ. Οὔτε οἱ συγγραφεῖς, οὔτε αἱ ἐπιγραφαὶ ποιοῦνται περὶ τούτου μνεῖαν τινά. Ὅτι κατέστη δυνατόν νὰ ἐπιζήσῃ ἐκ τῶν ἀρχαίων δοξασιῶν τοῦ Ὁρφισμοῦ, διεβιβάσθη, φρονοῦμεν, ὀλιγότερον διὰ τελετουργικῆς παραδόσεως παρὰ διὰ φιλολογικῆς τοιαύτης, ὀλιγότερον διὰ τῶν Βακχικῶν ἀδελφοτήτων, παρὰ διὰ τῶν Νεοπυθαγορίων καὶ Νεο-

¹⁾ Συγγραφεὺς τῆς περιοπῆς Κλήμεντος τοῦ Ἀλεξανδρέως ἐκφράζεται περὶ τοῦ Ὁρφέως ὡς ἑξῆς: «Ἐμοὶ μὲν οὖν δοκοῦσιν ὁ Θράκιος ἐκεῖνος Ὁρφεὺς καὶ ὁ Θηβαῖος καὶ ὁ Μηθυμναῖος ἄνδρες τινές, οὐκ ἄνδρες, ἀπατηλοὶ γεγονέναι, προσχῆματι μουσικῆς λημνόμενοι τὸν βίον, ἐντέχνω τινὶ γοητεῖα δαιμονῶντες εἰς διαφθοράς, ὕβρεις ὀργιάζοντες, πένθη ἐκθειάζοντες, τοὺς ἀνθρώπους ἐπὶ εἰδωλα χειραγωγῆσαι πρῶτοι» (Προτρεπτικὸς 1). Ὡς πρὸς τὰ ἔθιμα ἴδε Tertul. Apolog. 46 καὶ 35· de idol. 15. Lactan. Instit. VI, 2. Γρηγορίου Ναζιανζ. Λόγος E, 35.—Ἡσαΐως Tertul. de corona 13 περὶ στεφάνων κ.λ.π.

²⁾ Loisy L'évangile et l'Eglise, Paris 1902 σελ. 178, 179. Harnack, Das Wesen des Christentums, Berlin 1900 σελ. 126, 137, 138, 148.

³⁾ A. Boulanger ἐνθα ἀνωτέρω σελ. 61.

⁴⁾ Rev. d'hist. des relig. LXXXV 1922 σελ. 15.

πλατωνικῶν διδασκάλων». Ἄλλως τε καὶ Διόδωρος ὁ Σικελιώτης ὁμιλῶν περὶ τῶν μυστηρίων τῶν καλουμένων Ἀγρίων, ἄλλως Κυναμολεγῶν, παρατηρεῖ ὅτι «σύμφωνα τούτοις εἶναι τὰ τε δηλούμενα διὰ τῶν Ὀρφικῶν ποιημάτων» παρεχομένου τοῦ ὑπαινιγμοῦ ὅτι τὰ Ὀρφικά μόνον ὡς φιλολογικὴ ποιήσεις ἦσαν γνωστά ¹⁾). Ὡσαύτως καὶ ὁ Πausanias παρατηρεῖ ὅτι «ὅστις δὲ ἤδη τελετὴν ἐν Ἐλευσίνῃ εἶδεν ἢ τὰ καλούμενα Ὀρφικά ἐπελέξατο, οἶδεν ὃ λέγω» ²⁾) ὑπονοῶν διὰ τῆς λέξεως ἐπελέξατο ὅτι τὰ Ὀρφικά μόνον νὰ ἀναγνώσῃ ἠδύνατό τις, οὐχὶ δὲ καὶ νὰ ἴδῃ τελούμενα ἐν τῇ πράξει ³⁾).

¹⁾ III, 62.

²⁾ I, 37, 4.

³⁾ Ὡς ἐνδείξεις περὶ ἐπικρατήσεως συγκρητικῶν ἀντιλήψεων ἐν Ρώμῃ δύναται νὰ προσαχθῇ τὸ γεγονός, ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος Σευήρος εἰς τὸ *lazarium* τῆς μητρὸς αὐτοῦ Ἰουλίας Μαμμαίας, μαθητευθείσης παρὰ τῷ Ὀριγένει καὶ ἀσπασαμένης τὸν Χριστιανισμόν, παρὰ τὸ ἄγαλμα τοῦ Ἰησοῦ καὶ τοῦ Μωϋσέως ἐτίμα καὶ τὸ ἄγαλμα τοῦ Ὀρφέως. Ὅταν ὁμως ληφθῇ ὑπ' ὄψει, ἀφ' ἐνὸς μὲν ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος Σευήρος παρέμεινεν εἰδωλολάτρης, ἐν τῷ εἰδωλολατρικῷ δὲ κόσμῳ ἐκράτει κατ' ἐξοχὴν ὁ συγκρητισμός, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὅτι πρὸς τοὺς ἀνωτέρω ἄγαλμασιν ὑπῆρχον καὶ τὰ ὁμοιώματα τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου καὶ Ἀπολλωνίου τοῦ Τυανέως, οἵτινες οὔτε Θεοί, οὔτε πάτρωνες μυστηριακῶν θρησκειῶν ἐρημάτισαν, ἢ σημασία τῆς ἐνδείξεως ταύτης μειοῦται καταφανῶς. Σοβαρότεροι ἐνδείξεις θὰ ἠδύνατο νὰ συναχθῶν ἐκ δακτυλιολίθου τινός, σωζομένου ἤδη ἐν τῷ μουσεῖῳ τοῦ Βερολίνου, ὅπου μετὰ ἀρχετῆς λεπτότητος ἔχει χαραχθῇ ἢ παρὰστασις ἐσταυρωμένου τινός, οὗτινος τὰ χαρακτηριστικά τοῦ προσώπου δὲν διακρίνονται, ἐπιγραφή ὁμως τις ἐν μέρει λεκανθασμένη «Ὀρφεος Βακχικος» (ἀντὶ Ὀρφέου Βακχικός) παρουσιάζει εἰς ἡμᾶς τὸν Ὀρφέα τῶν Βακχικῶν μυστηρίων ταυτιζόμενον μετὰ τοῦ ἐσταυρωμένου Σωτήρος. Ἄνωθεν τοῦ ἐσταυρωμένου τούτου ἠμικυκλικῶς ἔχουσι χαραχθῇ ἐπτά ἀστέρες περιστρέφοντες ἡμισέληνόν τινα (βλ. Otto Kern, *Orphicorum fragmenta* σελ. 46). Μολοντοὶ οὐδὲν σημεῖον ἔχομεν ἐπακριβῶς καθορίζον τὴν χρονολογίαν τοῦ δακτυλιολίθου τούτου. θὰ ἠδυνάμεθα νὰ τοποθετήσωμεν αὐτὸν μετὰ τῶν ἀρχῶν τοῦ γου καὶ τοῦ τέλους τοῦ δου αἰῶνος. Τὸ χάραγμα τοῦτο προσέρχεται προφανῶς ἐξ ὀπαδῶν Γνωστικῆς τινος αἵρέσεως. Διότι εἶναι ἤδη γνωστόν, ὅτι ὁ Γνωστικισμός, ἐμφανισθεὶς καὶ ὡς ὑπερθρησκεία τις ἐπιφυλαχθεῖσα εἰς ἐκλεκτὴν μερίδα μεμνημένων, ἀπετέλει μίγμα φιλοσοφικῶν ἰδεῶν καὶ θρησκειῶν διαφόρων καὶ συνδυασμῶν πολλάκις καράλογον στοιχείων εἰδωλολατρικῶν καὶ Ἰουδαϊκοχριστιανικῶν. Ἀνεφάνη τὸ πρῶτον ἐν Ἀλεξανδρείᾳ μετὰ τῶν Ἰουδαίων Ἑλληνιστῶν κατὰ τὸν S. Reinach (*Orpheus* σελ. 367), καὶ δὴ μετὰ τῶν ἑκείνων, οἵτινες ἐπεζήτησαν νὰ συμβιβάσωσι τὸν κατὰ παράδοσιν μονοθεϊσμόν μετὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ μυστικισμοῦ καὶ τῶν πολυδαιμονιστικῶν καὶ ἀνιμιστικῶν ἰδεῶν τῆς Συρίας καὶ τῆς Βαβυλωνίας. Λόγῳ τῆς τάσεώς του ταύτης ὁ Γνωστικισμός ἐξεδηλώθη καὶ εἰς συστήματα γνωστικά, ἐν τοῖς ὁποίοις χριστιανικά στοιχεῖα παρουσιάζοντο μετὰ δανείων ἐκ τῶν μυστηριακῶν θρησκειῶν. Οὕτω ὁ Ἰππόλυτος ἐν τῷ πέμπτῳ βιβλίῳ (20, 4) τοῦ κατὰ πασῶν τῶν αἱρέσεων ἐλέγχου αὐτοῦ ὁμιλεῖ περὶ τῆς γνωστικῆς αἵρέσεως τῶν Σηθιανῶν, τῶν ὁποίων πᾶσα ἡ διδασκαλία προήρχετο, κατὰ τὸν Ἰππόλυτον, ἐκ τοῦ Ὀρφέως. Παρομοίᾳ πρὸς τὴν παράστασιν ταύτην εἶναι καὶ ἡ τοῦ περιφίμου καταστάντος γραφίτου τοῦ Παλατίνου, ἐν τῷ ὁποίῳ, σωζομένη ἤδη ἐν τῷ μουσεῖῳ Kirchner τῆς Ρώμης, ἔχει χαραχθῇ κακοτέχνως πρόσωπόν τι μετὰ κεφαλῆς

Οὕτω τῆς θεωρίας Eisler μὴ παρουσιαζούσης ἐπαρκῆ στηρίγματα, ἀπομένει ὡς μόνη ἐξηγήσις τῆς εἰσαγωγῆς τῆς παραστάσεως τοῦ Ὁρφέως ἐν τῇ ἀρχαίᾳ χριστιανικῇ τέχνῃ ἢ ἐκδοχῇ, ὅτι αὕτη ἐλήφθη ὡς σύμβολον βαθυτέρας τινὸς χριστιανικῆς ἀληθείας, ὅπως πᾶσαι σχεδὸν αἱ ἐν ταῖς κατακόμβαις ἀπαντῶσαι παραστάσεις ὡς σύμβολα χριστιανικῶν ἰδεῶν καὶ διδασκαλιῶν ἐλήφθησαν. Ὁ H. Leclercq ¹⁾ ὑπεστήριξεν ὅτι ὁ Ὁρφεὺς «ἐξεπροσώπει διὰ πολλοὺς ἐκ τῶν τοῦ ἐθνικοῦ κόσμου τὴν ἰδέαν τῆς ἀθανασίας καὶ ὑπὸ τὸν τίτλον αὐτὸν ἐγένετο δεκτὸς καὶ ὑπὸ τῶν χριστιανῶν ὡς μάρτυς τῶν ἰδίων αὐτῶν ἐλπίδων». Ἄλλοι δὲ πάλιν ²⁾ ὑπεστήριξαν ὅτι ὁ Ὁρφεὺς ἐθεωρήθη ὑπὸ τῶν χριστιανῶν, χάρις εἰς τὰ ψευδεπίγραφα τὰ ὑπὸ τὸ ὄνομά του κυκλοφοροῦντα, ὡς προφήτης τῆς πίστεώς των. Ἄλλ' ὅταν ληφθῇ ὑπ' ὄψει, ὅτι τῆς ἀθανασίας κήρυκες ὑπῆρξαν ἐν τῷ ἐθνικῷ κόσμῳ καὶ ἄλλοι, καὶ δὴ καὶ διαπρυσιώτατοι ὁ Σωκράτης καὶ ὁ Πλάτων, δὲν εὐρίσκομεν εἰδικόν τινα λόγον, διὰ τὸν ὁποῖον θὰ προειμᾶτο ὁ Θράκιος καθαροδὸς ὡς μάρτυς τῶν περὶ ἀθανασίας χριστιανικῶν ἐλπίδων. Ἐπὶ πλέον θὰ ἔπρεπεν ἢ ἀναπαράστασις τοῦ Ὁρφέως, ἐὰν ἐπρόκειτο οὕτως νὰ συμβολίσῃ τὴν ἀθανασίαν, νὰ εἶναι τοιαύτη, ὥστε νὰ ὑπενθυμίσῃ ὡς ἐν τισιν ἀναγλύφοις σαρκοφάγων, περὶ ὧν κατωτέρω, μᾶλλον τὸν μυσταγωγὸν παρὰ τὸν μουσικὸν καὶ νὰ ἐμφανίσῃ τὸν Ὁρφέα ὡς ἰδρυτὴν τῶν μυστηρίων, οὐχὶ δὲ ὡς καθαροδόν. Ἐξ ἑτέρου ἡ Σίβυλλα παρουσιάζεται διὰ τῆς πληθύος τῶν κυκλοφορησάντων ψευδεπιγράφων χρησμῶν σαφέστερον προλέγουσα τὰ κατὰ τὴν ἔλευσιν τοῦ Μεσίου, χωρὶς ἐν τούτοις ἢ εἰκὼν αὐτῆς νὰ υἰοθετηθῇ ὑπὸ τῆς ἀρχηγόνου χριστιανικῆς τέχνης.

Διὰ πάντας τούτους τοὺς λόγους ὀφείλομεν νὰ ἀναζητήσωμεν συμβολισμὸν σχετιζόμενον οὐχὶ πρὸς τὴν Ὁρφικὴν διδασκαλίαν, ἀλλὰ μᾶλλον πρὸς αὐτὸν τὸν περὶ Ὁρφέως μῦθον. Ἦδη πρὶν ἢ ἀκόμη ἐπανατείλωσιν οἱ χρι-

---

ἴνου προσηλωμένον ἐπὶ σταυροῦ σχήματος T, παραπλεύρως δ' αὐτοῦ ἀνὴρ ὄρθιος εἰς στάσιν προσευχῆς, καθὼς καὶ ἡ ἐπιγραφή «Ἀλεξάμενος σεβετε θεον». Μολονότι κατ' ἀρχὰς ἐξηγήθη ἢ παράστασις αὕτη ὡς βλάβη γελιοποίησις τοῦ Χριστοῦ καὶ τῶν χριστιανῶν, οὓς κατηγοροῦν ὡς λατρεύοντας κεφαλὴν ὄνου, ἐν τούτοις προσετέθη ἄλλη ἐξηγήσις θεωρηθεῖσα ὡς σοβαρωτέρα, καθ' ἣν καὶ ἡ παράστασις αὕτη εἶναι γνωστικῆς προελεύσεως, ἀφοῦ εἶναι γνωστὸν κατὰ τὴν βεβαίωσιν τοῦ Ἐπιφανίου, ὅτι οἱ Σηθιανοὶ ἐταύτιζον τὸν Μεσίαν πρὸς τὸν Θεὸν Σῆθ—Τυφῶνα τῆς Αἰγύπτου, φέροντα κεφαλὴν ὄνου. (Leclercq ἐν Cabrol Dict. d' archéol. chret. ἐν λέξει Crucifix). Ὑπάρχει ἄλλως τε καὶ δακτυλιόλιθος φέρον ἐπὶ μιᾶς ὄψεως τὴν παράστασιν τοῦ καλοῦ ποιμένος, ἐπὶ τῆς ἐτέρας δὲ τὸν Θεὸν Ὁρον μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς Χριστός, καθὼς καὶ πάμπρος ἐν ᾧ γίνεται ἐπίκλησις πρὸς τὸν Χριστὸν Ἄνουβιν (A. Boulanger ἐνθ. ἀνωτ. σελ. 145—148).

¹⁾ Manuel d' Archéologie chrétienne (Paris, 1907) τόμ. I, σελ. 127—128.

²⁾ A. Dieterich, Nekyia, ἐκδοσις β' (Leipzig, 1913) σελ. 229. V. Macckioro Orfismo e Cristianesimo, ἐν Gnosis, I, 1921 σελ. 101.

στιανικοί χρόνοι, κατ' αὐτὸ τὸ λυκανγὲς τῆς χριστιανικῆς ἐποχῆς, ὁ Ὀράτιος ἀλληγορῶν τὸν περὶ Ὀρφέως μῦθον ἀποδίδει τὴν περὶ τοῦ ἕσματος φήμην εἰς τὸ γεγονός, ὅτι ὁ Ὀρφεὺς μετέστρεψεν ἐκ τοῦ φόνου καὶ τῆς βαρβαρότητος τοὺς ἀγρίους ἀνθρώπους γενόμενος διεριμνενὺς τῶν Θεῶν. Διὰ τοῦτο δὲ λέγεται ὅτι ὁ Ὀρφεὺς ἐξημέρωσε τὰς τίγρεις καὶ τοὺς λέοντας ¹⁾. Κατὰ τὴν ἀλληγορικὴν ταύτην ἐκδοχὴν τοῦ ἕσματος τοῦ Ὀρφέως, τὴν μεταξὺ τῶν διανοουμένων τοῦ ἐθνικοῦ κόσμου ἀπαντῶσαν, ἐνωρίτητα καὶ οἱ ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς ἀνεῦρον ἀναλογίαν μεταξὺ τῆς μαγικῆς δυνάμεως τῆς Ὀρφικῆς ἀρμονίας καὶ τῆς ὑπερφυσικῆς δυνάμεως, τὴν ὁποίαν ἀσκει ἐπὶ τῶν καρδιῶν τῶν ἀνθρώπων ὁ λόγος τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ αἱ οὐράνιαι ἀρμονίαι τῆς θείας αὐτοῦ ἀποκαλύψεως. Οὕτω ἐξαίρων Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς μετὰ ζωηρᾶς ἀντιθέσεως τὴν ἐν τῷ σημείῳ τούτῳ ἀσύγκριτον ὑπεροχὴν τοῦ Κυρίου ἐναντι τοῦ Ὀρφέως ἀναφωνεῖ: «Ἄλλ' οὐ τοιόσδε ὁ φῶδς ὁ ἐμός... Μόνος τῶν πάποτε τὰ ἀργαλεώτατα θηρία, τοὺς ἀνθρώπους, ἐτιθάσσει· πτηνὰ μὲν τοὺς κούφους αὐτῶν ἔρπετὰ δὲ τοὺς ἀπατεῶνας, καὶ λέοντας μὲν τοὺς θυμικούς, σύας δὲ τοὺς ἡδονικούς, λύκους δὲ τοὺς ἀρπακτικούς... καὶ πάντα ἄρα ταῦτα τὰ ἀγριώτατα θηρία καὶ τοιούτους λύκους ἢ οὐράνιος φῶδῃ μετεμόρφωσεν εἰς ἡμέρους... ὄρα τὸ ἕσμα τὸ καινὸν ὅσον ἴσχυσεν· ἀνθρώπους ἐκ λύκων καὶ ἀνθρώπους ἐκ θηριῶν ἐποίησε» ²⁾. Παρομοίαν σύγκρισιν ποιεῖται καὶ Εὐσέβιος ὁ Παμφίλου, ὁ ὁποῖος παρατηρεῖ ὅτι «ὁ κοινὸς πάντων Σωτὴρ εὐεργετικὸν ἑαυτὸν τοῖς πᾶσι καὶ σωτήριον παρέσχε δι' ὄργανου οὗ προεβέβλητο ἀνθρώπου οἷά τις μουσικὸς ἀνὴρ διὰ τῆς λύρας τὴν σοφίαν δεικνύμενος». Ἀναφέρων δὲ τὸν περὶ Ὀρφέως μῦθον καὶ τὰ περὶ τῆς ἀψύχου αὐτοῦ λύρας θρυλούμενα ὡς τιθασσευούσης τοὺς θῆρας, ἐπάγεται περὶ τοῦ πανσόφου καὶ παναρμονίου τοῦ Θεοῦ Λόγου ὅτι «μουσικὸν ὄργανον χερσὶ λαβὼν αὐτοῦ ποίημα σοφίας τὸν ἀνθρώπον φῶδᾶς καὶ ἐπφῶδᾶς διὰ τούτου λογικοῖς θηρσὶν ἀνεκρούετο πάντα τρόπον ἀνήμερον Ἑλλήνων τε καὶ Βαρβάρων, πάθη τε ἄγρια καὶ θηριώδη ψυχῶν τοῖς τῆς ἐνθέου διδασκαλίας φαρμάκοις ἐξιώμενος» ³⁾. Κατὰ ταῦτα ἡ παράστασις τοῦ Ὀρφέως προσελήφθη ὑπὸ τῆς ἀρχαίας χριστιανικῆς τέχνης πρὸς συμβολισμὸν αὐτοῦ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ εἰδικῶς τῆς θαυμασίας καὶ ὑπερφυσικῆς ἐπιδράσεως, τὴν ὁποίαν ἀσκοῦσιν ἐπὶ τῶν ἀνθρωπίνων καρδιῶν αἱ οὐράνιαι ἀρμονίαι τῆς θείας του διδασκαλίας. Ἡ τοιαύτη ἐξήγησις παρουσιάζεται σύμφωνος καὶ πρὸς τὴν ἐξαιρετικὴν, ὡς εἴπομεν, θέσιν, ἣτις παρέχεται πολλάκις εἰς τὴν παράστασιν τοῦ Ὀρφέως ἐν σχέσει πρὸς ἄλλας

¹⁾ «Sylvestres homines sacer interpresque deorum Caedibus et victu foedo deterruit Orpheus Dictus ob hoc lenire tigres rabidosque leones (Horat. De arte poet. v. 360).

²⁾ Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως, Προτρεπτικός, ἐνθα ἀνωτέρω.

³⁾ Εὐσεβίου εἰς Κωνσταντῖνον Τριακονταετηρικὸς, 14.

παραστάσεις ἐξ αὐτῆς τῆς ἁγίας Γραφῆς καὶ δὴ τῆς Κ. Διαθήκης εἰλημμένας.

Καὶ τοσαῦτα μὲν ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰς περιστάσεις καὶ τὰς συνθήκας, ὅφ' ἃς ἡ παράστασις τοῦ Ὁρφέως ἐγένετο δεκτὴ ἐν τῇ χριστιανικῇ τέχνῃ. Ἄς ἐξετάσωμεν ἤδη καὶ τὰς κυρίας ἐκ τῶν παραστάσεων τούτων ἐν τε τῇ ζωγραφικῇ καὶ τῇ γλυπτικῇ.

B.

Ἀναντιλέκτως αἱ παλαιότεραι ἐκ τῶν παραστάσεων τοῦ Ὁρφέως τυγχάνουσιν αἱ ἐν τοῖς κοιμητηρίοις τῆς Ρώμης ἀπαντώμεναι τοιχογραφαίαι. Ὡς λαμπροτέρα δὲ ἐξ αὐτῶν χαρακτηρίζεται ἡ εἰς Cubiculum τι τῆς **κατακόμβης τῆς Δομιτῖλλης** ἀνευρεθεῖσα, ἣτις σήμερον μὲν δὲν σώζεται ὁλόκληρος, ἔχομεν ὅμως πιστὸν ἀντίγραφον αὐτῆς τοῦ IH' αἰῶνος. Ταύτην ὁ μὲν Boldetti ἀνεβίβασε καὶ μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Νέρωνος, ὁ δὲ De Rossi ἐχρονολόγησεν ὡς τοῦ Β' αἰῶνος ¹⁾. Πιθανώτατον εἶναι ὅτι ἀνίγεται εἰς τὸ πρῶτον ἡμῖσιν τοῦ Γ' αἰῶνος ²⁾. Ἐν τῇ παραστάσει ταύτῃ ἀπειμιμήθη ὁ ζωγράφος κατὰ μέγα μέρος τὴν εἰκόνα τοῦ Ὁρφέως, ὅπως διέσωσεν αὐτὴν εἰς ἡμᾶς ὁ Φιλόστρατος ὁ νεώτερος ³⁾. Ὁ Ὁρφεὺς κἀθηται ἐπὶ βράχου ἐν μέσῳ δύο δένδρων, ἅτινα φαίνονται προσκλίνοντα πρὸς αὐτόν, καὶ παίζει τὴν λύραν του ἐν μέσῳ διαφόρων ζώων ἁγρίων καὶ κατοικιδίων, ἅτινα ἀκροῶνται αὐτοῦ μετὰ πολλῆς προσοχῆς. Καὶ εἰς μὲν τὰ δένδρα διακρίνονται ἄλλα τε πτηνὰ καὶ εἰς ταῶς, οἷον εἰ ἐκκορεμάμενα ἀπὸ τὸ ἄσμα τῆς λύ-

¹⁾ De Rossi, Roma sotteranea, τόμ. II σελ. 355.

²⁾ Τὴν παράστασιν ὡς ἔχει σήμερον ἴδε ἐν Jos. Wilpert, Die Malereien der katakomben Roms, Tafelband. Freiburg im Br. 1903, Taf. 55. Ὡς δὲ εἶχε πρὶν ἢ καταστροφῇ βλέπε ἐν A. Peraté L' archéologie Chrétienne σελ. 66. Ὡσαύτως ἐν Martigny, Diction. des antiquités Chrésiennes, Paris 1865, σελ. 483. Καὶ ἐν Smith and Cheetham, A diction. of christ. antiq. ἐν λέξει Fresco.

³⁾ Παραθέτομεν τὰ κύρια σημεῖα τῆς εἰκόνης τοῦ Φιλοστράτου, ἵνα ἔχομεν αὐτὰ πρόχειρα πρὸς ἀντιβολὴν πρὸς τὰ χαρακτηριστικὰ καὶ τῶν λοιπῶν χριστιανικῶν παραστάσεων τοῦ Ὁρφέως: «Λέων τε καὶ σὺς σὺτῶ πλησίον ἀκροαταὶ τοῦ Ὁρφέως καὶ ἔλαφος καὶ λαγὸς οὐκ ἀποπηδῶντες τῆς ὀρμῆς τοῦ λέοντος... μηδὲ τοὺς ὄρνιθας ἀργῶς ἴδης, μὴ τοὺς μουσικοὺς μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸν κραγέτην κολοῖον καὶ τὴν λακέρυζαν αὐτὴν καὶ τὸν τοῦ Διὸς ἀετόν. Ὁ μὲν ὀπόσος ἄμφω τῷ πτέρυγι ταλαντεύσας ἐξ ἑαυτοῦ ἀτενὲς εἰς τὸν Ὁρφέα βλέπει... Ὁ δὲ κἀθηται ἀρτίχουν μὲν ἐκβάλλων ἰουλον ἐπιρρέοντα τῇ παρεῖᾳ, τιάραν δὲ χρυσαυγῇ ἐπὶ κεφαλῆς αἰσῶρων τό τε ὄμμα αὐτῶ σὺν ἀβρότῃ ἐνεργὸν καὶ ἐνθεον αἰετῆς γνώμης εἰς θεολογίαν τεινούσης. Τάχα δὲ τι καὶ νῦν ἄδει καὶ ἦρται ἡ ὄφρυς οἷον ἀποσημαίνουσα τὸν νοῦν τῶν ἁσμάτων... καὶ τοῖν ποδοῖν ὁ μὲν λαιὸς ἀπερείδων εἰς τὴν γῆν ἀνέχει τὴν κιθάραν... ὁ δὲ δεξιὸς ἀναβάλλεται τὸν ρυθμὸν ἐπιχροτῶν τοῦδαφος τῷ πεδίλῳ, αἱ χεῖρες δὲ ἡ μὲν δεξιὰ ξυνέχουσα ἀπρὶς τὸ πληκτρον ἐπιτέτακται τοῖς φθόγγοις ἐκκειμένῳ τῷ ἀγκῶνι καὶ καρπῷ ἔσω νεύοντι, ἡ λαιὰ δὲ ὀρθοῖς πλήττει τοῖς δακτύλοις τοὺς μίτους».

ρας τοῦ μελωδοῦ. Παρὰ δὲ τοὺς πόδας αὐτοῦ εἶς λέων, μία ἄρκτος, εἶς πάνθηρ καὶ εἶς ὄφις ἀντιπροσωπεύουσι τὴν ἀγρίαν φύσιν τῶν ζώων, ἵππος δὲ καὶ πρόβατον ἀντιπροσωπεύουσι τὰ κατοικίδια, ἐπὶ πλέον δὲ διακρίνονται μία χελώνη καὶ διάφορα ἔντομα. Ὁ Ὄρφειος φέρει χιτῶνα καλῶς ἐφηρμοσμένον εἰς τοὺς ὤμους, φθάνοντα δὲ μέχρι τῶν γονάτων καὶ ἐξωσμένον κατὰ τὴν ὄσφυν καὶ τὰς πλευρὰς ἔνδοθεν καὶ ἔξωθεν. Ὡσαύτως φέρει τὸ εἶδος ἐκεῖνο τῶν περισκελίδων, αἵτινες ἐν τῇ Ἀνατολῇ ὠνομάζοντο ἀναξυρίδες, συνηθιζόμεναι κυρίως παρὰ τοῖς Πέρσαις καὶ Φρυξίν. Αἱ ἀναξυρίδες αὐταὶ ἐπιμηκνόμεναι καὶ μέχρι τοῦ κυρίως ποδὸς προσλαμβάνουσιν ἐκεῖ τὸ σχῆμα πεδύλων περιβαλλόντων τοὺς πόδας τοῦ Ὄρφείως, φέροντος ἐπὶ τῆς κεφαλῆς καὶ ἰάβραν Περσικὴν. Κύκλω τῆς παραστάσεως ταύτης τοῦ Ὄρφείως διακρίνονται ὡς διακοσμητικαὶ αὐτῆς καὶ παραστάσεις σκηνῶν βιβλικῶν ἐναλλασσομένων μετὰ σκηνῶν ἀγροτικῶν. Οὕτως ἔχομεν τὸν Δανιὴλ ἐν μέσῳ δύο λεόντων, εἶτα βοῦν ὄρθιον ἐν τοπείῳ, τὴν ἀνάστασιν τοῦ Λαζάρου· βοῦν κατακεκλιμένον ἐν τοπείῳ· τὸν Δαβὶδ ἐν ἐσθῆτι ἐξώμῳ μετὰ σφενδόνης εἰς τὰς χεῖρας· πρόβατον ὄρθιον ἐν τοπείῳ· τὸν Μωϋσῆν πλήττοντα τὸν βράχον· πρόβατον κατακεκλιμένον ἐν τοπείῳ.

Τὸ ἀξιοπαρατήρητον ἐν τῷ συμπλέγματι τούτῳ εἶναι, ὅτι ἡ παράστασις τοῦ Ὄρφείως κατέχει τὴν κεντρικὴν καὶ ὑπερέχουσαν θέσιν προβαλλομένη μετ' ἐξάρσεως ἐν σχέσει καὶ πρὸς αὐτὴν τὴν παράστασιν, ἐν τῇ ὁποίᾳ παρουσιάζεται ὁ Κύριος ἀνίστων τὸν Λάζαρον. Τοῦτο κατ' οὐδένα λόγον θὰ ἀπετολμᾶτο, ἐὰν ὁ Ὄρφεος δὲν ἐξεικονίζετο ὡς συμβολίζων αὐτὸν τὸν Κύριον. Ὁ Peraté ¹⁾ ἀνευρίσκει εἰς τὸ σύμπλεγμα τοῦτο τὴν ἀλληγορίαν τῆς ἀπολυτρόσεως. Ὅπωςδήποτε καὶ αἱ τέσσαρες ἐκ τῆς Γραφῆς παραστάσεις παρουσιάζουσι τὴν ὑπερφυσικὴν δύναμιν ἐκδηλουμένην εἰς σημεῖα καταπλήττοντα. Κατὰ φυσικὸν λόγον λοιπὸν καὶ ἡ κεντρικὴ παράστασις εἰς τὸν συμβολισμὸν τῆς αὐτῆς ὑπερφυσικῆς δυνάμεως πρέπει νὰ ἀποβλέπη.

Εἰς τὸ **αὐτὸ κοιμητήριον** ὑπάρχει καὶ ἄλλη τις τοιχογραφία τοῦ Ὄρφείως, σχεδὸν πιστὸν ἀντίγραφον τῆς προηγουμένης καὶ ἐλαχίστας τινας διαφορὰς παρουσιάζουσα, ἐλαχίστης σημασίας. Ὁ De Rossi καὶ ὁ Garucci ἀνεβίβασαν αὐτὴν εἰς τὸν Β' αἰῶνα. Κατὰ τὴν πιθανωτέραν ὅμως γνώμην, τὴν ὑποστηριχθεῖσαν καὶ ὑπὸ τοῦ Wilpert, πρέπει νὰ τοποθετήσωμεν αὐτὴν εἰς τὸν Δ' αἰῶνα ²⁾.

Δεύτερος ὄμιλος τοιχογραφιῶν τοῦ Ὄρφείως ἐν ταῖς κατακόμβαις παρουσιάζουσιν αὐτὸν ὡς καλὸν ποιμένα. Εἶναι δὲ γνωστὸν, ὅτι ὁ καλὸς ποιμὴν «παρίσταται καὶ ἄνευ προβάτου ἐπὶ τῶν ὄμων (μετὰ ποιμενικῆς ὄμιως

¹⁾ A. Peraté, L' Archéologie chrétienne (Paris 1907) σελ. 72.

²⁾ Wilpert ἐνθ. ἀνωτ., Textband σελ. 243. Τὴν παράστασιν ἴδε Αὐτόθι Tafelband, Taf. 229.

ἐνδυμασίας καὶ ποιμενικῶν γνωρισμάτων—ράβδου, ποιμενικοῦ σάκκου κλπ.) καὶ συνοδεύεται ὑπὸ τῶν δύο ἑκατέρωθεν αὐτοῦ προβάτων ἢ τοῦ ἑνὸς ἢ καὶ ὀλοκλήρου ποίμνης, ἔχει δὲ ἰδιαίτερον γνώρισμα τὸ ὅτι ἴσταται ἢ κάθηται» ¹⁾. Ἡ κυριώτερα ἐκ τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ ὀμίλου τούτου εἶναι ἢ εἰς βάθος ἀρκοσολίου τινὸς *τῆς κατακόμβης τοῦ Καλλίστου* εὐρισκομένη, ἣτις κατὰ γενικὴν συμφωνίαν πάντων τῶν ἀρχαιολόγων ἀνάγεται εἰς τὸν Β' αἰῶνα ²⁾. Ὁ Ὀρφεὺς ἐν αὐτῇ παρουσιάζεται καθήμενος καὶ φέρων περισσότερον ἐφηρμοσμένην τὴν ἐσθῆτα μετὰ χειρίδων στενῶν καὶ ἐγκολλημένων, ἐπάνωθεν δὲ χλαμύδα, ἣτις πίπτουσα ἐκ τῶν ὤμων κατέρχεται ἐλευθέρα πρὸς τὰ κάτω χωρὶς νὰ εἶναι περιεζωσμένη καὶ χωρὶς νὰ καλύπτῃ τὰς κνήμας τῶν ποδῶν. Τὴν λύραν, ὡς συνήθως, φέρει ἐστηριγμένην ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ γόνατος, ὡς ἀκροατήριον ἔχει δύο πρόβατα καὶ δύο περιστεράς. Φέρει δὲ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς καὶ τιάραν.

Εἰς κρύπτῃν τινὰ τοῦ κοιμητηρίου *τῶν ἁγίων Πέτρου καὶ Μαρκελίνου* καὶ ἄνωθεν τῆς εἰσόδου αὐτῆς ὑπάρχει ἄλλη τοιχογραφία τοῦ Ὀρφέως, ἀναγομένη εἰς τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ Γ' αἰῶνος, δεικνύουσα τὸν Ὀρφέα κυκλούμενον ὑπὸ ἕξ προβάτων. Ἐγγὺς διακρίνονται καὶ ἄλλαι παραστάσεις ἐκ τῆς Γραφῆς, δύο μὲν ἐκ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης (ὁ Νῶε καὶ ὁ Μωϋσῆς πλήττων τὸν βράχον) δύο δὲ ἐκ τῆς Καινῆς Διαθήκης (ἡ θεραπεία τοῦ παραλυτικοῦ καὶ ἡ τῆς αἱμορροοῦσης) ³⁾.

Ἐν τῷ κοιμητηρίῳ *τῆς Πρισκίλλης* τέλος συναντῶμεν καὶ ἄλλην τοιχογραφίαν τοῦ Ὀρφέως καθήμενου καὶ φέροντος χιτῶνα καλύπτοντα τὸ στήθος ὀλοκλήρον καὶ τὸ πλεῖστον τῶν κάτω ἁκρῶν. πλὴν τῶν κυρίως ποδῶν καὶ μέρους τῶν κνημῶν. Ἡ δεξιὰ χεὶρ γυμνὴ φέρεται τεταμένη κατ' ἀντίθετον διεύθυνσιν τῆς θέσεως τῆς κιθάρας. Παρὰ τὸν ἀριστερὸν πόδα κάθεται αἶξ, παρὰ δὲ τὸν δεξιὸν κάθονται πρόβατον καὶ κύων, ὅστις διατίθεται οὐχὶ ὀλιγώτερον εὐαισθητῶς τοῦ προβάτου εἰς τὰς μολπὰς τοῦ ἄσματος. Ἐπὶ τῶν δένδρων διακρίνομεν πτηνά, ἐν οἷς περιστερὰν καὶ παραδείσιόν τι ⁴⁾.

Προφανῶς εἰς τὰς παραστάσεις ταύτας οἱ ζωγράφοι διατελοῦντες ὑπὸ ροπὰς περισσότερον ἀποκλινούσας τῶν εἰδωλολατρικῶν προτύπων ἐξεχριστιάνισαν ἀρκούντως τὴν εἰκόνα τοῦ Ὀρφέως ⁵⁾.

¹⁾ Γ. Σωτηρίου, Νεώτερος καλὸς ποιμὴν τοῦ Ἐθνικοῦ ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν, Ἀρχαιολογικὴ ἐφημερίς 1915 σελ. 37.

²⁾ Τὴν παράστασιν ἴδε παρὰ Wilpert ἐνθ. ἄνωτ. Taf. 37. Ὡσαύτως ἐν τῇ Μεγάλῃ Ἑλλην. Ἐγκυκλοπαιδείᾳ ἐν λέξει Ὀρφεύς. Καὶ παρὰ Peraté ἐνθ. ἄνωτ. σελ. 67.

³⁾ Τὴν παράστασιν ἴδε ἐν Wilpert ἐνθ. ἄνωτ. Taf. 98.

⁴⁾ Τὴν παράστασιν ἴδε ἐν Daremberg - Saglio ἐνθ. ἄνωτ. σελ. 246.

⁵⁾ Ὁ Eisler (ἐνθ. ἄνωτ. σελ. 51) ὑποστηρίζει, ὅτι ὁ Καλὸς ποιμὴν εἶναι μορφή

Ἄλλ' ἐὰν εἰς τὰς παραστάσεις τῶν τοιχογραφιῶν ἐμφανίζεται σαφῶς καὶ εὐκρινῶς ἡ τάσις τῆς ἀρχαίας χριστιανικῆς τέχνης νὰ χειροφετηθῇ τῶν εἰδωλολατρικῶν προτύπων, εἰς τὰς γλυπτὰς παραστάσεις τοῦ Ὁρφέως ἡ χριστιανικὴ τέχνη παρουσιάζεται δουλικῶς προσκειμένη εἰς τὰς ἔθνικὰς ἐπιρροάς. Τοῦτο δὲν πρέπει νὰ φανῇ παράδοξον, ἀφοῦ καὶ σήμερον ἀκόμη ἡ γλυπτικὴ παρουσιάζεται περισσότερον ἐλευθέρα εἰς τὰς ἐμπνεύσεις της, συναντῶμεν δέ, ἔτι καὶ σήμερον εἰς τὰ ἀνάγλυφα τῶν χριστιανικῶν κοιμητηρίων παραστάσεις καὶ συμβολισμοὺς ὑπενθυμίζοντας εἰδωλολατρικὰς ἐποχάς. Εἶναι ἄλλως τε γνωστὸν ὅτι ἡ προτίμησις ἔργων γλυπτικῆς δὲν ἐνεθουσίαζε τοὺς πρώτους χριστιανούς, τοῦτο δὲ λόγῳ τῆς μεγάλης καὶ βαθείας ἀντιθέσεως τῆς νέας θρησκείας πρὸς τὸν πολυθεϊσμόν.

Ἐνεκα τούτου καὶ ἡ γλυπτικὴ ἢ ὁποῖα «ἐχρησίμευε κυρίως εἰς τὴν ἐξύμνησιν τοῦ κόσμου τῶν Θεῶν μετὰ τῶν ὠραίων γυμνῶν σωμάτων» ¹⁾, ἐβράδυνε νὰ τεθῇ ὑπὸ τὴν ἄμεσον καὶ βαθεῖαν ἐπιρροὴν τῆς νέας θρησκείας καὶ παρέμεινεν ἐπὶ μακρὸν ἐλευθεριώτερα εἰς τὰς ἐμπνεύσεις της. Ὁ ἀποτροπιασμὸς ἄλλως τε, τὸν ὁποῖον οἱ λάτρεις τοῦ αὐστηροῦ μονοθεϊσμοῦ ἐδοκίμαζον κατὰ τῶν γλυπτῶν παραστάσεων καὶ ὁ ὁποῖος ἀπὸ τῆς Ἰουδαϊκῆς συναγωγῆς μετεδόθη ὀλόκληρος καὶ εἰς τὴν πρώτην χριστιανικὴν ἐκκλησίαν, ἐκφράζεται ζωηρότατα ἀπὸ χρόνων παλαιωτάτων εἰς τοὺς ἐπομένους ψαλμικοὺς στίχους: «Τὰ εἰδῶλα τῶν ἔθνῶν ἀργύριον καὶ χρυσίον, ἔργα χειρῶν ἀνθρώπων. Στόμα ἔχουσι καὶ οὐ λαλήσουσιν, ὀφθαλμοὺς ἔχουσι καὶ οὐκ ὄψονται, ὠτα ἔχουσι καὶ οὐκ ἀκούσονται, ὄφθαλμοὺς ἔχουσι καὶ οὐκ ὁσφραθήσονται, χεῖρας ἔχουσι καὶ οὐ ψηλαφήσουσι, πόδας ἔχουσι καὶ οὐ περιπατήσουσιν, οὐ φωνήσουσιν ἐν τῷ λαύγγι αὐτῶν. Ὅμοιοι αὐτοῖς γένοιντο οἱ ποιοῦντες αὐτὰ, καὶ πάντες οἱ πεποιθότες ἐπ' αὐτοῖς» ²⁾.

Μεταξὺ τῶν ἀρχαιοτέρων ἀναγλύφων χριστιανικῶν παραστάσεων τοῦ Ὁρφέως τυγχάνουσι δύο σαρκοφάγοι, ἀναγόμεναι ἀμφοτέραι εἰς τὸν Γ' αἰῶνα. Ἡ πρώτη ἐκ τούτων ἀνευρέθη εἰς Ὁστιαν καὶ εὔρηται ἤδη ἐν τῷ

κοινῇ εἰς τὸν συμβολισμόν τοῦ Ὁρφισμοῦ, τοῦ Πυθαγορισμοῦ καὶ τοῦ Ἐρημητισμοῦ ἢ Ἐρημῆτισμοῦ. Καὶ ἐὰν τοῦτο εἶναι ἀληθές, δὲν ἀποκλείει τὸ ὅτι ὁ Καλὸς Ποιμὴν εἶναι κατ' ἐξοχὴν χριστιανικὴ παράστασις, ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τοῦ ὅτι ἐν τῷ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγελίῳ αὐτὸς ὁ Κύριος ἀποκαλεῖ ἑαυτὸν ποιμένα καλὸν (ι' 11), καὶ ἐν τῇ πρὸς Ἑβραίους ἐπιστολῇ ἀποκαλεῖται ὁ ποιμὴν τῶν προβάτων ὁ μέγας (ιγ' 20), καθὼς καὶ ἐν Α' Πέτρου ποιμὴν καὶ ἐπίσκοπος ψυχῶν (β' 25). Ἐπὶ πλέον δὲ καὶ ἐν τῇ Π. Δ. ὁ Θεὸς ἀπευθύνεται πρὸς τοὺς ποιμένας τῶν προβάτων αὐτοῦ (Ἰεζεκ. λδ) καὶ παραβάλλει ἑαυτὸν πρὸς ποιμένα (αὐτόθι), πολλαχοῦ δὲ ὁ λαὸς τοῦ Κυρίου ἀποκαλοῦνται προβάτα (Ἰσαΐου γγ. 6) καὶ παρουσιάζονται οἱ πιστοὶ ποιμαίνόμενοι ὑπὸ τοῦ Κυρίου (ψαλ. κβ 1—2 καὶ οθ, 1).

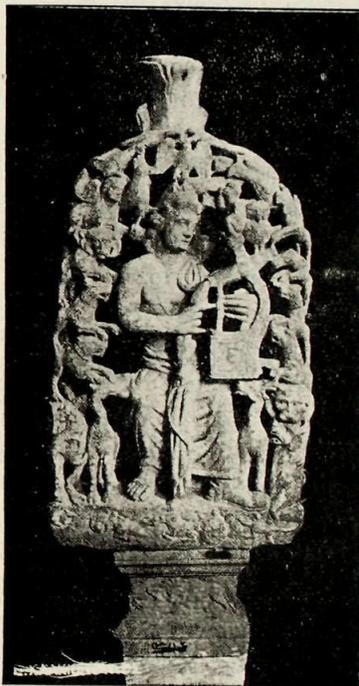
¹⁾ Γ. Σωτηρίου, ἐνθα ἀνωτέρω, σελ. 36.

²⁾ Ψαλμὸς γιγ, 12—16.

Μουσεῖῳ τοῦ Λατερανοῦ. Ἡ παράστασις αὕτη κατὰ τὸν Leclercq ¹⁾ διατελεῖ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Μιθραϊσμοῦ. Διότι ὁ Ὅρφεὺς μετὰ τῆς ἐνδυσίας καὶ τῆς στάσεως ἱερέως τοῦ Μίθρα παρουσιάζεται ὄρθιος, στηρίζων τὴν λύραν του ἐπὶ τῆς στήλης ἢ βωμοῦ καὶ ἔτοιμος νὰ κατασφάξῃ τὸ θῦμα. Καὶ μόνον ἀντὶ ταύρου ὑπάρχει ἐν τῇ θέσει αὐτοῦ πρόβατον ²⁾.

Ἡ ἄλλη σαρκοφάγος ὁμοία πρὸς τὴν πρώτην ἀνευρέθη εἰς Porto-Torres τῆς Σαρδηνίας.

Ἐναντιλέκτως μεταξὺ τῶν γλυπτῶν, ἅτινα παριστάνουσι τὸν Ὅρφέα προέχουσαν κατέχει θέσιν τὸ ἐν τῷ Βυζαντινῷ Μουσεῖῳ ἡμῶν διασωζόμενον μαρμάρινον σύμπλεγμα³⁾, τὸ ὁποῖον ὁμοιάζει μᾶλλον πρὸς ἀνάγλυφον καὶ προέρχεται ἐκ τῆς παλαιᾶς Ἑλλάδος, δυνάμενον νὰ ἀναχθῇ εἰς τὸν Δ΄ ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ Ε΄ μετὰ Χριστὸν αἰῶνος. Καίτοι, ὡς νῦν ἔχει τὸ γλυπτὸν τοῦτο, οὐδὲν σημεῖον παρουσιάζει πείθον ἀδιαμφισβητήτως, ὅτι πρόκειται περὶ χριστιανικοῦ μνημείου, ἐν τούτοις εἶναι πιθανώτατον ὅτι ἡ προέλευσις αὐτοῦ εἶναι χριστιανικὴ. Ἡ ἔμπνευσις ἄλλως τε τοῦ ὅλου, ὡς μετ' ὀλίγον θὰ ἴδωμεν, παρέχει ἱκανὰς ἐνδείξεις πειθούσας περὶ τούτου. Ὁ Ὅρφεὺς κάθηται ἔμπροσθεν δένδρου κρούων τὴν λύραν αὐτοῦ. Μακρόθεν θεωμένη ἡ φυσιογνωμία αὐτοῦ δὲν ἔμπνέει τὴν συμπάθειαν. οὐδὲ προκαλεῖ τὴν βαθεῖαν ἐντύπωσιν, τὴν ὁποίαν καὶ εἰς τὸν ἐκ τοῦ σύνεγγυς καὶ δὴ κατὰ πρόσωπον θεώμενον τὸ γλυπτὸν. Πράγματι ἐκ τοῦ πλησίον παρουσιάζεται ἡ μορφή τοῦ Ὅρφέως τόσον εἰς τὴν ἔκφρασιν τῶν χειλέων, ὅσον καὶ εἰς τὴν ἔκφρασιν τῶν ὀφθαλμῶν καὶ τὴν ἔξαρσιν τῶν ὀφρύων οὐ μόνον ἐξόχως συμπαθῆς, ἀλλὰ καὶ μετρησιωμένη, ὑπενθυμίζουσα ἐξ ὀλοκλήρου τὴν εἰκόνα τοῦ Φιλοστράτου, τὴν λύραν στηρίζει ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ ποδός, διὰ δὲ τῆς ἀριστερᾶς «πλήττει τοῖς δακτύλοις τοὺς μίτους». Ἐν τῇ δεξιᾷ χειρὶ φαίνεται κρατῶν τι ὁμοιάζον μᾶλλον πρὸς κεραινὸν παρὰ πρὸς πλῆκτρον. Τὸ σχῆμα τοῦ ὑποτιθεμένου τούτου πλῆκτρον ὁμοιάζει πρὸς τὴν παλαιόθεν παράστασιν

¹⁾ Leclercq, ἐνθ. ἀνωτ., τόμ. I, σελ. 127.

²⁾ Τὴν παράστασιν ταύτην ἴδε ἐν Leclercq, ἐνθ. ἀνωτ. Ὡσαύτως καὶ ἐν Darremberg - Saglio, ἐνθ. ἀνωτ., σελ. 246.

³⁾ Πρβλ. τὴν ἀρᾶπλευρον εἰκόνα.

τοῦ κεραινοῦ. Ἀξιοσημείωτον εἶναι, ὅτι ὑπὲρ τὸν ἀριστερόν ὄμον τοῦ Ὁρφέως προβάλλεται καὶ κεφαλή τις, ἣτις εἶναι δύσκολον νὰ βεβαιώσῃ τις, ἐὰν καταλήγῃ εἰς ῥύγχος ἢ εἰς ῥάμφος. Πάντως ἡ ἔλλειψις ὧτων πείθει μᾶλλον, ὅτι πρόκειται περὶ κεφαλῆς πτηνοῦ καὶ δὴ ἀετοῦ. Ἐντεῦθεν ἔχομεν τὴν πρώτην σοβαρὰν ἔνδειξιν, ὅτι ὁ γλύπτης τοῦ γλυπτοῦ τούτου τυγχάνων χριστιανὸς καὶ συναναμιγνύς τὰς ἐκ τοῦ εἰδωλολατρικοῦ περιβάλλοντος καὶ παρελθόντος αὐτοῦ ἀναμνήσεις πρὸς τὰς νέας τοιαύτας ἐκ τοῦ χριστιανισμοῦ, προκειμένου νὰ παραστήσῃ τὸν Κύριον συμβολικῶς ὑπὸ τὴν μορφήν τοῦ Ὁρφέως, παρέλαβε τὸν κεραινὸν καὶ τὸν ἀετόν, ἐμβλήματα τοῦ ὑπερτάτου τῶν Θεῶν, καὶ συνεδύασεν αὐτὰ κατ' ἐλευθέραν σύνθεσιν καὶ ἔμπνευσιν μετὰ τοῦ Ὁρφέως.

Στεφάνη ἀποτελουμένη ἐκ θηρίων καὶ πτηνῶν περιβάλλει τὸν Ὁρφέα, ἐν τῷ ἀνωτέρω συμπλέγματι. Παρὰ τοὺς πόδας τοῦ Ὁρφέως διακρίνονται ἐν τῇ στεφάνῃ ταύτῃ ἀριστερὰ μὲν ἄρρην ἔλαφος καὶ ἐγγὺς ταύτης ταῦρος, ἐπάνω τοῦ ὁποίου διακρίνεται λέων, δεξιὰ δὲ ἔλαφος θήλεια καὶ ἐγγὺς αὐτῆς ἔλέφας. Ὑπεράνω ὑπερκείμενα τὸ ἐν ἐπὶ τοῦ ἄλλου, ἐκατέρωθεν, διακρίνονται θηρία σαρκοφάγα, καὶ δὴ ἄρκτος, τίγρις, καὶ λέων δεξιὰ, πάνθηρ κύων καὶ λύκος ἀριστερά. Ἀριστερὰ ὡσαύτως διακρίνονται γλαῦξ καὶ πίθηκος, καὶ παρὰ τὴν γλαῦκα γρύψ, ὀλίγον δ' ἄνωθεν ταῶς. Δεξιὰ διακρίνεται σφίγξ καὶ παρ' αὐτὴν δύο πτηνά, εἰς τὸ κέντρον δὲ καὶ ἄνωθεν τῆς κεφαλῆς τοῦ Ὁρφέως ἀετὸς μετὰ διηνοιγμένων τῶν πτερύγων αὐτοῦ κατὰ τὴν εἰκόνα τοῦ Φιλοστράτου. Ὑψηλότερον φαίνονται οἰονεὶ στηρίγματα τινὰ τῆς στεφάνης συνδέοντα αὐτὴν μετὰ τοῦ κορμοῦ τοῦ δένδρου, πρὸ τοῦ ὁποίου ὁ Ὁρφεὺς παίζει τὴν λύραν. Θεώμενα ὅμως ἄνωθεν τὰ στηρίγματα ταῦτα παρουσιάζουσι σαφῶς τὰς κεφαλὰς καὶ τὸ ὄλον πτίλωμα τοῦ ἄνω μέρους τοῦ σώματος πτηνῶν ἀγρίων ἐκ τῶν ἐν ταῖς λίμναις διαβιούντων. Θὰ καθωρῖζομεν ταύτας ὡς χῆνας ἀγρίας. Ἐκ τῆς στεφάνης ταύτης, ἡ ὁποία παρουσιάζει σοβαρὰν τροποποίησιν τῆς εἰκόνας τοῦ Φιλοστράτου, ἔχομεν δευτέραν σοβαρὰν ἔνδειξιν, ὅτι τὸ ἡμέτερον γλυπτὸν ἐκπροσωπεῖ ἔμπνευσιν χριστιανικήν. Διότι κατὰ προτίμησιν ὁ γλύπτης τὰ κατακλιούμενα ὑπὸ τοῦ Ὁρφικοῦ ἔσματος ζῶα παρέλαβεν ἐκ τῆς ἀγρίας καὶ ἀτιθάσσου τάξεως τῶν ζῴων. Ἐπὶ πλέον ἐτοποθέτησε καὶ ζῶα μᾶλλον κακοποιὰ ἐκ τοῦ φανταστικοῦ κόσμου, τὴν σφίγγα καὶ γρυῦπα. Τοῦτο ἀκριβῶς παρέχει τὸ ἐνδόσιμον νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι ὁ γλύπτης ἠθέλησε νὰ παρουσιάσῃ τὴν δύναμιν τῆς ἁρμονίας τῶν εὐαγγελικῶν διδαγμάτων, διὰ τῆς ὁποίας ὁ Κύριος ἐν μέσῳ ἀτιθάσσου καὶ ἀγρίας φύσεως, διεφθαρμένης ὑπὸ τῆς ἁμαρτίας, καὶ κακοποιῶν δυνάμεων τοῦ ἀοράτου κόσμου εὐρεθεὶς ἐτιθάσσευσεν αὐτὴν εἰς καινὴν ἐν Χριστῷ κτίσιν, ἐκ τῆς παλαιᾶς καὶ ἀνημέρου ἀναμορφώσεως ταύτης.

Πράγματι ἡ ἐξημερωμένη τῶν ζῴων φύσις, ἥκιστα ἐκπροσωπούμενη ἐν τῇ περιγραφείσῃ στεφάνῃ, παρουσιάζεται ἀμυδρῶς γεγλυμμένη ὑπὸ τοὺς πόδας τοῦ Ὁρφέως. Εἰς τὴν προεξοχὴν τοῦ δαπέδου, ἐφ' οὗ παρουσιάζεται στη-

ριζόμενον τὸ ὅλον γλυπτὸν σύμπλεγμα, διακρίνονται ἀνάγλυφοι παραστάσει σαύρας, κριοῦ, χοίρου καὶ ἄλλου τινὸς ζώου, πιθανώτατα κινὸς ἢ ἵππου⁵. Ταῦτα πάντα, ἅτινα δέον νὰ σημειωθῇ, ὅτι δὲν ἐκπροσωποῦσι τὰ ἡμερώτερα καὶ συμπαθέστερα τῶν κατοικιδίων, φαίνονται μακρόθεν ἐνωτισθέντα τὴν ἁρμονίαν τοῦ Ὁρφικοῦ ἔσματος καὶ σπεύδοντα δρομαίως, ἵνα καὶ ἐκ τοῦ σύνεγγυς ἀπολαύσωσιν αὐτό.

Τὸ μικρὸν τέλος τετραπλευρον βάθρον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου βαίνει τὸ ὅλον σύμπλεγμα, μεταφέρει ἡμᾶς διὰ τῆς ἀναγλύφου παραστάσεώς του ἔξω τῆς σφαιράς, ἐπὶ τῆς ὁποίας δεσπόζει ἡ ἐπιρροή τῆς Ὁρφικῆς ἁρμονίας. Ἐκεῖ πλέον τὰ θηρία διατελοῦντα εἰς τὴν φυσικὴν αὐτῶν κατάστασιν κατασπαράττουσιν ἀγρίως τὰ ἀσθενέστερα τῶν ζώων. Ἡ ἀνάγλυφος παραστάσις τοῦ μικροῦ τετραπλεύρου παρουσιάζει λέοντα σπαράσσοντα ἀντιλόπην.

Τοσαῦτα καὶ περὶ τοῦ ἐν τῷ Βυζαντινῷ ἡμῶν Μουσεῖῳ γλυπτοῦ¹⁾.

Τέλος θὰ ἠδυνάμεθα εἰς τὸν κατάλογον τῶν χριστιανικῶν παραστάσεων τοῦ Ὁρφέως νὰ καταριθμήσωμεν καὶ ὠραῖον μωσαϊκὸν ἀνευρεθὲν εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα ἐπὶ τοῦ δαπέδου χριστιανικῆς Ἐκκλησίας. Ἀναντιλέκτως ἡ παραστάσις εἶναι χριστιανική, ὡς ἀποδεικνύεται ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι ὁ Ὁρφεὺς παρουσιάζεται ἐν μέσῳ δύο ἁγίων (Θεοδοσία ἀριστερά, Γεωργία δεξιὰ). Ἐν τῇ παραστάσει ταύτῃ ὁ Ὁρφεὺς ἐμφανίζεται μετὰ τεσσάρων καὶ ζώων. Ὑπὲρ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ διακρίνομεν ὄφιν, ὅστις φαίνεται ἀπειλῶν δεξιὰ ὑπάρχον μικρὸν ζῶον μετὰ μακρῶς οὐρᾶς. Ἀριστερὰ ὑπάρχει μικρὸς μόσχος καὶ ὑποκάτω μεγάλη ἄρκτος, τῆς ὁποίας ἡ κεφαλὴ εἶναι ἐστραμμένη πρὸς τὸν Ὁρφέα. Χαμηλότερον διακρίνεται ἀετός, καὶ δεξιὰ μικρὸν πτηνὸν καὶ μικρὸς μῦς. Ὑπὸ τὸν Ὁρφέα καὶ ἀριστερὰ ὑπάρχει κένταυρος φέρων τὴν δεξιὰν χεῖρα ἐπὶ τοῦ προσώπου καὶ ἐκπληκτος ἐπὶ τῷ ἀκούσματι τῆς ἁρμονίας τοῦ Ὁρφέως. Δεξιὰ διακρίνεται ὁ Πάν, πωγωνοφόρος καὶ μετὰ αἰγείων ποδῶν καὶ ὠτων μακρῶν καὶ ὀξέων, κατὰ στάσιν, δι' ἧς φαίνεται οἶονεὶ ὁμολογῶν τὴν ἦταν αὐτοῦ. Τοποθετεῖται τὸ μωσαϊκὸν τοῦτο μετὰξὺ τοῦ Ε'—Σ' αἰῶνος²⁾.

¹⁾ Ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τοῦ J. Strzygowski ἐν Römische Quartalschrift, τόμ. IV, 1890, σελ. 104, ἔπειτα δὲ καὶ ἐν Cabrol, Dictionnaire d'archéol. chretienne et de liturgie, I. col. 3088, καθὼς καὶ ἐν Γ. Σωτηρίου, Ὁδηγὸς τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν, Πίναξ Α'.

Ἐν τῷ Μουσεῖῳ Κωνσταντινουπόλεως ὑπάρχει καὶ ἕτερον ἀγαλμάτιον τοῦ Ὁρφέως, τὸ ὁποῖον ὑποτίθεται, ὅτι ἦτο παρόμοιον πρὸς τὸ ἀνωτέρω περιγραφέν, δὲν σώζεται ὁμοίως ἤδη ἡ στεφάνη, ἀλλὰ μόνον ὁ Ὁρφεὺς καθήμενος (Gust. Mendel, Catalogue de sculptures grecques, romaines et byzantines, Constantinople 1914, τόμος Β', σελ. 420).

²⁾ Mendel, ἐνθ. ἀνωτέρω, τόμος Γ', σελ. 511—514. Μεταγενέστερα τοῦ μωσαϊκοῦ τούτου φαίνεται νὰ εἶναι καὶ ἕτερα δύο, ὧν τὸ ἐν σώζεται ἐν τῷ Μουσεῖῳ τοῦ Παλέστρου (δημοσιευθὲν ὑπὸ τοῦ J. Strzygowski ἐν πίνακι προσηρμοσμένῳ ἐν Otto, Kern, Orpheus, Berlin 1920), τὸ δὲ δεύτερον ἐν τῷ μοναστηρίῳ τοῦ ἁγίου Ἀνσέλμου τῶν Βενεδικτίνων τοῦ Ἀβεντίνου.